

УДК 37.017.93 (477)"17/18"

Л. М. Єршова,

кандидат педагогічних наук, докторант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ЕПІСТОЛЯРІЇ І. ВИШЕНЬСЬКОГО, І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА Г. СКОВОРОДИ

У статті обґрунтовано методологічні засади дослідження педагогічного епістолярію як самостійного історико-педагогічного джерела. Запропоновано аналіз теоретичних та емпіричних пошуків виховного ідеалу, відображених у листах І. Вишенського, І. Котляревського та Г. Сковороди. З'ясовано особливості уявлень української інтелектуальної еліти XVIII ст. про виховний ідеал та анти-ідеал особистості. У листах І. Вишенського виховний ідеал постає як процес створення ефективних умов для розвитку вірцевих людських чеснот, у Г. Сковороди – як кінцева мета виховання – сформована в "сродній праці" гармонійно і всебічно розвинена щаслива особистість; у І. Котляревського – як людина, що є предметом і суб'єктом педагогічних впливів, квінтесенцією уявлень про особистісне й суспільне благо.

Актуальність і постановка проблеми. Зважаючи на значний виховний потенціал кореспонденції класиків педагогіки та інших представників української інтелектуальної еліти, та з огляду на важливість їх листування для вивчення трансформації виховного ідеалу на території підросійської України, сучасна педагогічна наука потребує перегляду традиційних поглядів на епістолярії як другорядне історико-педагогічне джерело.

Аналізуючи трансформації виховного ідеалу в его-документах України XVIII – початку XX ст. на загально-філософському рівні, маємо виходити з доцільності застосування герменевтичного, культурологічного та цивілізаційного підходів. Листи, мемуари, спогади, щоденники є особливою джерельною базою, що відображає проблеми світосприйняття авторів (суб'єктів-інтерпретаторів), кожен із яких об'єктивно існуючий виховний ідеал рефлектував через призму власного суб'єктивного бачення, особистих актуальних інтересів, створюючи таким чином новий контекст, вивчення якого й адекватне сприйняття є завданням герменевтики. Представлені в его-документах погляди на виховні ідеали несуть на собі печать етнонаціональних і культурних особливостей світосприйняття автора, а тому й потребують з'ясування співвимірності різних фрагментів соціокультурного досвіду автора, реципієнта й аналізованих у документі суб'єктів історії, що має безпосереднє відношення до науки культурологічної. Крім того, потрібно враховувати також притаманний его-документам антропоцентризм, який вимагає застосування людського виміру, властивого цивілізаційному підходу.

На конкретно-методологічному рівні важливим є врахування особливостей нарративного підходу як форми вивчення суб'єктивного уявлення авторів его-документів про певний виховний ідеал в об'єктивному процесі розвитку цього історико-педагогічного феномену: структурування еволюції досліджуваного явища (наприклад, зародження педагогічного епістолярію, виділення його основних змістових концептів, визначення періодів важливих трансформаційних змін), виявлення чинників вибірковості описаних подій і фактів, здійснення ретроспективного аналізу сучасних студій виховного ідеалу, перспективна оцінка авторських позицій, тощо).

Ступінь наукової розробки проблеми. Листи стали предметом дослідження не лише педагогіки (Л. Вовк, О. Губко, В. Дьоміна, Е. Дніпров, Д. Мартиненко, Є. Пасічник, Л. Петренко, О. Сухомлинська), але й інших наукових галузей: філософії (Л. Гусякова, П. Клакін, М. Каган), історії (В. Сметанін, І. Старовойтенко, Ю. Шаповал), лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики та психології (М. Білоус, С. Богдан, Е. Ветрова, О. Геращенко, Т. Дрідзе, Н. Журавльова, Т. Зоріна, Г. Костюк, Л. Кулішенко, К. Ленець, О. Леонт'єв, Ю. Лотман, В. Передрієнко, М. Пилинський, І. Фокіна, І. Черкез), літературознавства (П. Волинський, В. Гладкий, Р. Гром'як, А. Гуляк, О. Дей, І. Дорошенко, В. Дудко, С. Єфремов, С. Кальченко, В. Кузьменко, І. Паперно), культурології, народознавства, мистецтвознавства (М. Дмитренко, А. Крат, М. Коцюбинська, Н. Кузякіна, П. Ротач) та ін.

Метою даної статті є дослідження теоретичних та емпіричних пошуків виховного ідеалу в листах І. Вишенського, І. Котляревського та Г. Сковороди, що стали еталоном педагогічного листування для української еліти XIX – початку XX ст.

Виклад матеріалу. Листування завжди розглядалося як безцінне джерело інформації про трансформацію людських думок, переконань, почуттів, інтересів та ідеалів. Епістолярії називають особливим портретом (Ю. Шерех), "дзеркалом" душі автора (Л. Мірошніченко) й відображення картини світу (О. Гудзенко), способом поглибленого авторського самопізнання й самовизначення, "замаскованим внутрішнім діалогом автора з власною совістю" (Ю. Шевельов), діалогічним методом пошуку істини, засобом комунікації з відсутнім партнером (В. Дьоміна), поєднанням природної самооцінки й відстороненого критичного погляду (М. Коцюбинська), ключем до розуміння ідейних пошуків автора й духових запитів епохи (В. Кузьменко), "хронікою доби, філософським осмисленням епохи крізь призму світогляду митця" (Л. Кулішенко) тощо. З огляду на те, що всі епістолярії прямо чи опосередковано

здійснюють певний педагогічний вплив на своїх адресатів, сучасні дослідники окремо виділяють *листи педагогічного змісту* як особливу форму епістолярного жанру, що несе в собі високий виховний потенціал, впливаючи на розвиток особистості [1: 276], та важливе джерело історії педагогіки [2: 82].

З історико-педагогічної точки зору, епістолярну літературу можна розглядати як найвагоміше першоджерело уявлень митця про виховний ідеал, особисті виховні орієнтири та життєві цінності. Листування освітньо-наукових, громадсько-політичних і культурних діячів ХІХ – початку ХХ ст. є особливо цінним для дослідження причин і наслідків трансформації системи виховних ідеалів України у зазначений період. Ідіостиль автора, особливості структурування ним тексту, специфіка використання мовних засобів, емоційний тон листа яскраво відображають трансформації особистісних, сімейних, професійних, суспільних та інших цінностей дописувача. Лист не лише несе інформацію про образ автора, але й через призму авторського бачення рефлектує образ особи-адресата. Епістолярії дозволяють виокремити в художньому світі автора його суб'єктивне бачення ідеального образу оточуючого світу, виявити ставлення до офіційно заявлених виховних ідеалів, простежити за змінами в їх змісті й дієвості, відрефлектованими автором у рисах і вчинках згадуваних ним людей.

Листи доповнюють наші знання про внутрішні і зовнішні зв'язки в системі виховних ідеалів певного часопростору, пропонують нові підходи до дійсності та критерії істинності. Вони також несуть у собі потужний виховний потенціал, оскільки завжди педагогічно орієнтовані на певного реципієнта (адресатно-рецептивна спрямованість), особистість якого, соціальний статус, професійні, вікові та психологічні особливості зумовлюють вибір тем і змісту листування. Приватні листи переконують, пояснюють, уточнюють, оцінюють, втішають, одне слово – прямо чи опосередковано виховують конкретного адресата у найбільш невимушений спосіб – шляхом довірливої розповіді, яка, попри свою формальну монологічність, завжди є відкритою для діалогу. Педагогічною перевагою епістолярного мовлення, на відміну від спонтанного розмовного, є його продуманість [3: 90-91]. Листи відтермінують відповіді, надаючи час для їх обдумування, змушують адресата не лише зрозуміти проблему, але й висловити своє ставлення до неї, що виключає спонтанно-поспішні, непродумані, неточні формулювання. Крім того, епістолярне звернення спирається на індивідуальний підхід, створює певну ілюзію безпосереднього спілкування, що відрізняє його від орієнтованої на масового читача художньої літератури і тому є більш педагогічно ефективними.

Розвиток епістолярного жанру в українській педагогічній науці, передусім, пов'язаний із діяльністю І. Вишенського, І. Котляревського, Г. Сковороди, котрі в своїх листах активно зверталися до проблем відродження української духовності, національної культури, освіти й виховання особистості. Їхня кореспонденція стала своєрідним еталоном приватного листування для українських освітніх і громадських діячів ХІХ – початку ХХ ст.

Особливою заслугою визначних епістолярних творів І. Вишенського ("Листи про християнське життя", "Послання до всіх взагалі, хто в Лядській землі мешкає", "Благочестивому государю Василю, князю Острозькому", "Послання до єпископів", "Короткослівна відповідь Феодула") є виокремлення важливої мети виховання – наближення людини до ідеалу особистості на основі законів християнської моралі, та визначення основних рис християнського анти-ідеалу. У "Посланні до всіх взагалі, хто в Лядській землі мешкає" І. Вишенський звертає увагу суспільства на занепад релігійності й моралі в Польській державі, вказуючи на негативні трансформації у дієвості християнського ідеалу: засуджує священників, які "офірують червом, а не духом", та панів, які перед простим людом "починилися <...> вищими від Бога"; сумує з того, що замість смирення, простоти й убогості у християнському світі взяли гору "гордість, хитрість, махлярство й лиходійство", замість суду й правди – "брехня, кривда, облудність, наклепи, лицемірство, облесність і насильство антихристове"; боїться того, що віру, надію й любов заступили "безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота", а добродіє життя – "розпуста, плюгавство й нечистота гідка" [4: 49]. Автор послання застерігає, що нехтування основами християнської моралі зруйнує ідеали світу і "все стане струп, все рана, все гнилизна, все хворість, все ошуканство, все підступ, все лжа, все суєта, все смертоносний гріх". "Покайтеся ото ж, бога ради, покайтеся, – благає він, – доки на покаяння маєте ще час: після смерті того учинити не зможете" [4: 51-52]. І. Вишенський тлумачить поняття "єресь" (безчестя, розбещений розум, зваба думки, виснаження помислу, сумнів у істині, двоєдушність, мисельна сліпота, конечне невір'я) та "благочестя" (непохитна і безсумнівна віра, істинне уповання, розумодушевна міць, здоровий помисел, благоговіння до бога, простота, конечна беззлобність) [4: 108], зміст яких по суті розмежовує християнський ідеал з його анти-ідеалом. У "Посланні до єпископів" він засуджував розбещеність світської й духовної влади, наголошував на рівності людей перед Богом, проповідував духовне очищення, спокутування гріха й дотримання Божих заповідей – єдиного вірного шляху наближення людини до Бога як найвищого християнського ідеалу.

Епістолярна спадщина українського просвітителя-гуманіста, філософа й педагога Г. Сковороди спирається на античну філософську традицію, рефлектує погляди Сократа, Платона, Арістотеля, а також представників школи стоїцизму, які у визначенні ідеалу особистості виходили з положення про людину як частину природи. Звідси черпало силу переконання Г. Сковороди у необхідності вести чесне

добросовісне життя в природній гармонії душі, розуму й природи, яке мало сприяти головній меті виховання – формуванню щасливої гармонійної особистості. У повчальних листах до свого улюбленого учня М. Ковалинського Г. Сковорода характеризує основні концепти виховного ідеалу людини (щастя, благочестя, любов, дружба, гідність, душевний спокій); її найважливіші чесноти: божественні (віра, надія, любов) і людські (постійність, послідовність, поміркованість, вірність, наполегливість, врівноваженість, розсудливість, веселість, доброзичливість, порядність, м'якість, людяність); шляхи і засоби їх формування (заняття наукою, самовдосконалення, самозаглиблення, втеча від юрби і мирських справ, зневага до багатства, піст і помірність, досягнення гармонії тілесного й духовного здоров'я, виховання помірності, любові до Бога і ближнього). Божественні чесноти Г. Сковорода називає твірними і безмірними. "Властивість віри, – писав він, – помічати або розуміти, а чим більше хто помічає, тим більше плекає надії, а чим більше плекає надії, тим полум'яніше любить, з радістю творить добро, безмежно і безмірно, наскільки це можливо" [5: 413]. Людські ж чесноти, на думку педагога, повинні мати міру, оскільки "прекрасні речі, які вживані надміру стають дуже поганими". "Хіба не дурень той, – писав він, – хто уникає людей так, що зовсім ні з ким ніколи не говорить? Божевільна така людина, а не свята" [5: 414]. Саме тому, наставляючи свого юного друга, педагог радив у всьому дотримуватися міри. "Надмірність, – писав він, – породжує пересиченість, пересиченість – нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим" [5: 395-396]. Прекрасну й величну любов до чесноти педагог називав запорукою людської гідності. Особливого значення він надавав також вірній істинній дружбі – божественному "неоціненному скарбу", сонцю й "найліпшій окрасі життя", що "найбільше зм'якшує прикрощі життя і навіть оживляє людей" [5: 398, 399, 405], та істинній, міцній і вічній любові, яка не породжується тлінними речами, наприклад, багатством, а "виникає із спорідненості вічних душ" [5: 421]. Анти-ідеалом у листах Г. Сковорода виступає "людська чернь" – честолюбна, дратівлива, самолюбна, невдоволена, скупа, хвалькувата, брехлива і заздрісна.

Епістолярна спадщина українського письменника, поета, драматурга і громадського діяча І. Котляревського, адресована до Д. Бантиша-Каменського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, М. Погодіна та ін. наскрізь пронизана народними ідеалами [1: 274], розкриває його погляди на вивчення рідної мови, обрядів, звичаїв, традицій [6: 285], ілюструє особистісні риси (цілеспрямованість, об'єктивність, принциповість, наполегливість, турботливе ставлення до людей, бережливе ставлення до державних коштів, стійкість поглядів і переконань, послідовність і хоробрість у захисті інтересів ввірених йому справ тощо), відображає ставлення автора до методів виховання особистості (засуджує застосування у вихованні дітей фізичних покарань, закликає формувати свідомість дитини, упливаючи на її совість, враховуючи почуття й позитивні якості, радить постійно дбати про моральне загартовування). Однак не можна не враховувати того факту, що виховний ідеал І. Котляревського зазнавав істотного впливу свого середовища і тому методи його формування містили певні суперечності. Відтак, попри гуманістичну спрямованість, його навряд чи можна було б назвати взірцем всезагальної любові. З одного боку, у своїх листах до рідних, письменник радив не використовувати у вихованні дітей жорстокості [7: 186], а з іншого, за висловом П. Пушчинського, "не стояв вище від оточення і часу свого", застосовуючи різкі "як звичний спосіб "виправлення" й "покарання", і в окремих випадках виявляв себе "навіть більш ретрограднішим за своє оточення" [8: 11]. Відображене І. Котляревським бачення народного ідеалу тривалий час сприймалося неоднозначно в денационалізованому українському соціумі аж до середини XIX ст.: читацький загальний сприйняв "Енеїду" як гумористичний твір, а патріотично налаштована частина суспільства певний час вбачила в ньому глузування над козаками й запобігання перед панською ласкою. Навіть М. Костомаров свого часу був думки, що "Енеїда" І. Котляревського – це пародія на твір Вергілія, написана "по-малоросійськи", щоб здаватися більш кумедною, оскільки письменник знав, що "мова мужика неодмінно мала смішити" [8: 2]. Подібні звинувачення тривали аж до середини XIX ст., коли нарешті І. Котляревського було визнано батьком нового українського письменства, який, вибираючи між "свіжовипеченим" на Україні "благородним дворянством" та "свіжо-поневоленим" "підлим народом", "рішуче пристав до останнього" [9: 202]. Гумор, іронія й сатира стали основними виховними методами І. Котляревського, за допомогою яких він висміював анти-ідеал особистісний (пияцтво, розпуста, пащекування) та суспільний (бюрократизм і соціальна несправедливість). Причому дрібні вади й особисті людські гріхи письменник подає як наслідок насправді гріховного соціального й політичного ладу. "Енеїда" – свого роду підручник із виховання "від противного", де показано наслідки трансформації виховного ідеалу, в якому "любов до вітчизни" витіснена "прагненням чинів, а особливо жалування", а "загальне добро" заступило "одверте гарбання того добра у власну кишеню" [9: 205]. Педагогічною заслугою І. Котляревського є також те, що він популяризував не тільки абстрактну й модну тоді "Людину з великої літери", але "сміливо кинув у вічі "благородному шляхетству" конкретну "людину з маленької літери", яка "під панськими канчуками йшла панщину робити" [9: 205].

Початок XIX ст. ознаменований важливими геополітичними, ідеологічними, соціально-економічними перетвореннями в житті українського народу, що позначилися на змісті епістолярних джерел, які, попри свою індивідуальну суб'єктивність, у сукупності сприяють формуванню об'єктивного бачення

трансформації виховного ідеалу України у досліджуваній період. У листах педагогічного змісту українських письменників, громадських та освітніх діячів ХІХ – початку ХХ ст. чітко виокремлюються основні змістові концепти – християнські й громадянські ідеали особистості, роду, родини, батьківщини, а також шляхи та перспективи їх формування. Однак у першій половині ХІХ ст. особливою темою педагогічного епістолярію можна вважати *конфлікт* як гостре зіткнення характерів і обставин, поглядів і принципів життя, задекларованих і реально діючих ідеалів. Прямо чи опосередковано рефлектуючи особистісні, міжособистісні чи групові конфлікти, листи відображають суперечності, зіткнення і протиборство самого адресата чи реципієнтів листування, відкриваючи таким чином особливий суб'єктивний погляд на певний ідеал, відхилення від якого (чи недосягнення) спровокувало конфлікт. З огляду на це, можна говорити, що епістолярна спадщина України ХІХ ст., особливо його першої половини, представила образ нової романтичної людини, виховний ідеал якої сформувався у процесі конфлікту "Я – суспільство". Романтичний герой листів і художніх творів цього періоду світ створених ним прекрасних недосяжних ідеалів протиставляє існуючій реальності. За висловом О. Гудзенко, він "трагічно роздвоєний, невірноважений і віддалений від реалій буття", його виховного ідеалу суспільство не зрозуміло, не прийняло, відкинуло, і тому він "шукає розради у світі мрій і фантазій" [10: 454].

Подібне душевне сум'яття демонстрували послання І. Вишенського, в яких дивовижно перепліталися суспільно передові погляди з релігійно-консервативними, новітні з традиційними. Проте здебільшого м'які й "непротивленські" його ідеали та погляди на самовдосконалення, й морально-освітню систему українські "братчики" не сприйняли, вважаючи, що в час загрози для національного існування варто вибирати більш радикальні методи боротьби, навіть "братися за меч". Відтак, повертаючись із батьківщини на Афон, І. Вишенський уже не був ані керманічем, ані трибуном, а лишень зневіреною відторгнутою людиною, яка не почувалася потрібною на рідній землі і тому прагнула повернутися у край панування чернечого ідеалу, служителі якого про живе життя хотіли забути остаточно [11: 9-10]. Така ж роздвоєність притаманна і виховному ідеалу І. Котляревського: Живучи "інтересами двох шарів людності" – поневолених та більш освічених, в першому І. Котляревський убачав більше чеснот, а в другому – вад. До нездоланого люду він виказував щирі прихильність, повагу й довіру і вважав святим обов'язком захищати його від безмежних і подекуди невірних вад вищого світу, до якого, хоч і належав сам, однак висловлював мало приховане вороже ставлення [8: 14].

Висновки. Класики українського педагогічного епістолярію у процесі теоретичних та емпіричних пошуків виховного ідеалу активно зверталися до проблем відродження української духовності, національної культури, освіти й виховання особистості. В теоретичних та емпіричних пошуках І. Вишенського (наближення людини до ідеалу шляхом дотримання законів християнської моралі; класифікація чеснот, аналіз анти-ідеалу) домінувало уявлення про виховний ідеал як створення ефективних умов для розвитку вірцевих людських чеснот. У Г. Сковороди (пошуки критеріїв визначення щасливої особистості; характеристика основних концептів виховного ідеалу, найважливіших чеснот, шляхів і засобів їх формування) виховний ідеал постає як кінцева мета виховання – сформована в "сродній праці" гармонійно і всебічно розвинена щаслива особистість. У листах І. Котляревського (виокремлення народних ідеалів, аналіз референтних особистісних рис, обґрунтування методів виховання досконалої особистості, висміювання особистісного і суспільного анти-ідеалу) виховний ідеал – це людина, що є предметом і водночас суб'єктом педагогічних впливів, квінтесенцією авторських уявлень про особистісне й суспільне благо. Відтак, епістолярії української інтелектуальної еліти ХVІІІ ст. створили підґрунтя для формування моделі виховного ідеалу особистості, основними складовими якої є людина, особистість, умови і процес її виховання. Кореспонденція І. Вишенського, Г. Сковороди та І. Котляревського стала еталоном педагогічного листування для української інтелектуальної еліти ХІХ – початку ХХ ст., вивчення якого має бути предметом окремого історико-педагогічного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дьоміна В. Історичний розвиток епістолярного жанру в художньо-педагогічній літературі / В. Дьоміна // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Випуск L. – Слов'янськ, 2010. – С. 267–277.
2. Мартиненко Д. В. Епістолярії як джерело з історії педагогіки / Д. В. Мартиненко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2009. – Кн. 4. – С. 82–86.
3. Мазоха Г. С. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г. С. Мазоха // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88–92.
4. Вишенський Іван. Твори / Іван Вишенський ; [переклад з книжн. укр. мови В. Шевчука]. – К. : Дніпро, 1986. – 184 с.
5. Григорій Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. С. Сковорода ; [упорядк. і примітки І. В. Іванько]. – К. : Наукова думка, 1983. – 542 с.
6. Котляревський Іван. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / Іван Котляревський ; [упорядк. і примітки М. Т. Максименка]. – К. : Наукова думка, 1982. – 320 с.

7. Петренко Л. До питання епістолярної спадщини І. П. Котляревського / Л. Петренко // Гуманізація навчально-виховного процесу. – 2011. – Вип. LV. – Ч. II. – С. 181–187.
8. Пушинський П. Службове листування І. П. Котляревського / П. Пушинський // За сто літ : матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX століття / [за ред. акад. М. Грушевського]. – К. : Держ. вид-во України, 1927. – Кн. 1. – 305 с. – С. 1–15.
9. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов ; [за ред. М. К. Наєнко]. – Київ : Femina, 1995. – 538 с.
10. Гудзенко О. П. Конфлікт "Я – суспільство" на художній осі романтизму : особливості реалізації / О. П. Гудзенко // Літературознавчі студії : [зб. наук. праць]. – 2010. – Вип. 29. – С. 453–457.
11. Шевчук В. Іван Вишенський та його послання / В. Шевчук // Вишенський Іван. Твори. – К. : Дніпро, 1986. – С. 3–16.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Diomina V. Istorychnyi rozvytok epistoliarного zhanru v khudozhnio-pedagogichnii literaturi [The Historical Development of the Epistolary Genre in the Belles-Lettres Pedagogical Literature] / V. Diomina // Gumanizatsiia navchal'no-vykhovного protsesu [The Humanization of the Scientific-Educational Process]. – Vypusk L. – Sloviansk, 2010. – S. 267–277.
2. Martynenko D. V. Epistoliarrii yak dzherelo z istorii pedagogiky [Epistolaries as the Source from the History of Pedagogy] / D. V. Martynenko // Naukovi zapysky Nizhyn'skogo derzhavnogo universytetu imeni Mykoly Gogolia. Seriia : psykholoho-pedagogichni nauky [Scientific Notes of Nizhyn State Mykola Gogol' University. Series : Psychological and Pedagogical Sciences]. – Nizhyn, 2009. – Kn. 4. – S. 82–86.
3. Mazokha G. S. Epistoliarна spadshchyna i paradygmy naukovoogo doslidzhennia / G. S. Mazokha // Visnyk Zhytomyr'skogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal]. – Zhytomyr : RVV ZhDU, 2005. – Vyp. 24. – S. 88–92.
4. Vyshens'kyi Ivan. Tvory [Works] / Ivan Vyshens'kyi ; [pereklad z knyzhn. ukr. movy V. Shevchuka]. – K. : Dnipro, 1986. – 184 s.
5. Grygorii Skovoroda. Virshi. Pisni. Baiky. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty [Poems. Songs. Stories. Parables. Prose Translations. Letters] / G. S. Skovoroda ; [uporiadk. i prymitky I. V. Ivano]. – K. : Naukova dumka, 1983. – 542 s.
6. Kotliarev'skyi Ivan. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Lysty [Poetical Works. Dramatic Works. Letters] / Ivan Kotliarev'skyi ; [uporiadk. i prymitky M. T. Maksymenka]. – K. : Naukova dumka, 1982. – 320 s.
7. Petrenko L. Do pytannia epistoliarної spadshchyny I. P. Kotliarev'skogo [To the Question of the I. P. Kotliarevskyi's Epistolary Heritage] / L. Petrenko // Gumanizatsiia navchal'no-vykhovного protsesu [Humanization of the Scientific-Educational Process]. – 2011. – Vyp. LV. – Ch. II. – S. 181–187.
8. Pushchyn'skyi P. Sluzhbove lystuvannia I. P. Kotliarev'skogo [The I. P. Kotliarev'skyi's Official Correspondance] / P. Pushchyn'skyi // Za sto lit : materialy z gromads'kogo i literaturnoogo zhyttia Ukrainy XIX i pochatku XX stolittia [In One Hundred Years : Materials from the Civil and Literary Life of Ukraine in the XIX and the Beginning of the XX Century] / [za red. akad. M. Grushevs'kogo]. – K. : Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1927. – Kn. 1. – 305 s. – S. 1–15.
9. Yefremov S. Istoriiia ukrains'kogo pys'menstva [History of the Ukrainian Writing] / S. Yefremov ; [za red. M. K. Naenko]. – K. : Femina, 1995. – 538 s.
10. Gudzenko O. P. Konflikt "Ya – suspil'stvo" na khudozhnii osi romantyzmu : osoblyvosti realizatsii [Conflict "I – Society" on the Artistic Axis of the Romanticism : Peculiarities of the Realization] / O. P. Gudzenko // Literaturoznachni studii [Literary Studies] : [zb. nauk. prats']. – 2010. – Vyp. 29. – S. 453–457.
11. Shevchuk V. Ivan Vyshens'kyi ta yogo poslannia [Ivan Vyshens'kyi and his Messages] / V. Shevchuk // Vyshens'kyi Ivan. Tvory [Vyshens'kyi Ivan. Works]. – K. : Dnipro, 1986. – S. 3–16.

Матеріал надійшов до редакції 13.02. 2013 р.

Еришова Л. М. Воспитательный идеал в педагогическом эпистолярнии И. Вишенского, И. Котляревского, Г. Сковороды.

В статье изложены методологические основы исследования педагогического эпистолярия как самостоятельного историко-педагогического источника. Предложен анализ теоретических и эмпирических поисков воспитательного идеала, отраженных в письмах И. Вишенского, И. Котляревского и Г. Сковороды. Выявлены особенности представлений украинской интеллектуальной элиты XVIII ст. о воспитательном идеале и анти-идеале личности. В письмах И. Вишенского воспитательный идеал представлен как процесс создания эффективных условий для развития образцовых человеческих добродетелей, у Г. Сковороды – как конечная цель воспитания – сформированная в "сродном труде" гармонично и всесторонне развитая счастливая личность; у И. Котляревского – как человек, который является предметом и субъектом педагогических воздействий, квинтэссенцией представлений о личностном и общественном благе.

Yershova L. M. The Educational Ideal in the I. Vyshens'kyi, I. Kotliarevs'kyi, G. Skovoroda's Pedagogical Epistolary.

The article presents the methodological bases of the pedagogical epistolary research as an independent historical and pedagogical source. The analysis of the theoretical and empirical searches of the educational ideal, displayed in the correspondence by I. Vyshens'kyi, Kotliarevs'kyi and G. Skovoroda, is proposed. The peculiarities of the Ukrainian intellectual elite's ideas in the XVIII century about the educational ideal and anti-ideal of a personality are clarified. In I. Vyshenskyi's letters the educational ideal is presented as a process of creating the effective conditions for the development of model human virtues, in G. Skovoroda's letters – as the final purpose of education that is in the formation by means of the "related work" a harmoniously and comprehensively developed happy person; in I. Kotliarevs'kyi's letters – as a person who is the object and the subject of pedagogical influences, the quintessential representation of the personal and the public good.